

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Números 9/10, 2015 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.105 | P. 9-34
Data de recepció: 10/09/2014 / Data d'admissió: 25/09/2014
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

P

Paul Ludwig Landsberg, un *cavaller errant* de *l'esperit* a Barcelona

Xavier Escribano

Facultat d'Humanitats
Universitat Internacional de Catalunya
xescriba@uic.es

resum

Paul Ludwig Landsberg (Bonn, 1901-Oranienburg, 1944) fou un destacat deixeble del filòsof alemany Max Scheler. D'origen jueu i professor a la Universitat de Bonn fins al 1933, abandona el seu país arran de l'ascens de Hitler al poder. A la primavera de 1934, Joaquim Xirau, degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, el convida a impartir conferències i cursos monogràfics en el marc de les activitats del Seminari de Pedagogia. Durant els cursos 1934-35 i 1935-36, Landsberg professarà a Barcelona cursos sobre sant Agustí, Maine de Biran, Nietzsche i Scheler. L'impacte de la seva persona i del seu mestratge perdurà en el record de tota una generació de joves universitaris que participaven del clima intel·lectual afavorit per l'autonomia universitària i per la tasca animadora de Joaquim Xirau. Pròxim a la fenomenologia, a la filosofia existencial i al personalisme, fou especialment conegut per les seves reflexions sobre l'experiència de la mort i el problema moral del suïcidi. El seu tràgic final, mort d'inanició i d'esgotament al camp de concentració d'Oranienburg, subratllen encara més la unitat de pensament i vida que caracteritzà la seva obra.

paraules clau

Paul Ludwig Landsberg, Universitat de Barcelona, experiència, mort, Nietzsche, Max Scheler.

1. Vida i obra d'un filòsof itinerant

Paul Ludwig Landsberg (1901-1944), filòsof alemany d'origen jueu, professor de la Universitat de Bonn, deixeble i amic de Max Scheler, va ser professor a la Universitat de Barcelona els anys acadèmics 1934-35 i 1935-36, en el breu període de l'autonomia universitària. Convidat per Joaquim Xirau, degà de la Facultat de Filosofia i Lletres entre 1933 i 1939, va participar de les activitats del Seminari de Pedagogia, impartint conferències i cursos monogràfics sobre sant Agustí, Maine de Biran, Nietzsche, Max Scheler i altres. Com a fruit de la seva estada, deixà una empremta intel·lectual i humana inesborrable en

un bon nombre d'estudiants, molt especialment en el grup més proper a la persona i mestratge de Joaquim Xirau. Només cal llegir les evocacions que, molts anys després, en contextos ben diferents, varen fer de la figura d'aquell jove, brillant i apassionat filòsof, alguns destacats intel·lectuals i acadèmics com per exemple Jordi Maragall, Miquel Siguan o Francesc Gomà, per adonar-se de l'impacte, sorprenentment profund, que els produí a tots ells el contacte amb aquell pensador en l'exili, al qual perseguia un destí tràgic, gairebé profetitzat en els seus escrits sobre l'experiència de la mort o el problema moral del suïcidi: «La imatge que servo de Paul Ludwig Landsberg —evocava, a tall d'exemple, Francesc Gomà—, autèntic *cavaller errant de l'esperit*, me'l presenta caminant per la galeria superior del pati de Lletres, acompanyat de la seva muller, Madeleine, tan elegant sempre, i dels professors més joves de la casa, els quals, gentilment, acompanyaven el matrimoni. Ben plantats, deixeble, ell, de Max Scheler, perseguit per jueu i amb aire evident d'home de vida reflexiva, feien un gran efecte.»¹

Fill d'Ernst Landsberg i d'Anna Silverberg, va néixer a Bonn el 3 de desembre de 1901. El seu pare era un reconegut professor de dret romà i dret penal a la Universitat de Bonn. Procedents d'una antiga família de jueus establerts durant moltes generacions a la vall del Rin, varen fer batejar i educaren el seu fill, tanmateix, dintre de la confessió evangèlica. Ell, però, sempre es considerà molt més proper al catolicisme. A la seva obra destaca el profund i vast coneixement de la filosofia dels grans autors cristians, molt especialment de sant Agustí, a qui dedicarà diversos estudis i sobre el qual projectava una obra d'ampli abast que restà finalment incompleta i disseminada en múltiples fragments².

Estudià a Friburg durant dos semestres amb Edmund Husserl, de qui reconeixia la immensa influència que havia exercit sobre la filosofia alemanya del seu temps i a qui atribuïa el renaixement en aquell país de la veritable filosofia. Anys més tard, en un article d'homenatge al pare de la fenomenologia, recordava aquella trobada decisiva: «amb molts d'altres, creiem haver experimentat en el 'seminari' de Husserl el primer contacte amb la filosofia autèntica, contacte que es manté inoblidable fins i tot quan un mateix s'ha vist conduït tot seguit a buscar la veritat per camins ben diferents»³. En efecte, la

1 Gomà 1988, p. 74. La cursiva és meua, per assenyalar l'expressió manllevada en el títol de l'article.

2 Pierre Klossowski, que féu la presentació i traducció dels textos al francès, ens ofereix el pla general d'aquesta obra, *Augustin philosophe. Contribution à l'histoire de son esprit*, de la qual coneixem dues de les seves tres parts, publicades respectivament a les revistes *Dieu vivant*, II (1948), amb el títol «Les sens spirituels chez Saint Agustin», i *Deucalion*, 3 (1950), amb el títol «Du concept de vérité chez Saint Agustin». Cfr. Klossowski 1948, p. 86. Cfr. Cavarero 2013.

3 Landsberg 1939, p. 325. Si no s'indica el contrari, les traduccions al català dels textos originals en altres llengües són meves.

grandesa filosòfica de Husserl no es veia disminuïda als ulls de Landsberg pel fet de no compartir amb ell la idea de filosofia, ni la concepció de la veritat. Considerava que Husserl havia fet aportacions definitives al pensament, com la crítica al psicologisme i a les seves conseqüències relativistes o el fet d'haver alliberat de l'empirisme la noció d'experiència. També lloava el mestratge prodigiós de Husserl en l'anàlisi de la intencionalitat de la consciència, però allhora li retreia el seu cartesianisme, la concepció de la filosofia com a ciència i el seu desig d'atènyer una regió ideal on regnés la necessitat matemàtica, des d'una concepció de la veritat com a quelcom suprapersonal. En la seva fugida cap a l'etern, aquesta filosofia no s'interessava pas per la «fatalitat concreta de la vida personal»⁴ ni prenia el camí d'una «comprensió de les persones en la seva totalitat real»⁵.

Landsberg creia possible distingir almenys entre dos tipus ben diferents de filòsofs: «Els uns [l'autor esmentava Scheler] s'esforcen a penetrar per una llum limitada els arcans concrets de la realitat concreta de la vida viscuda. Els altres com Husserl aspiren a la claredat absoluta, a una regió espiritual que precedeix o transcendeix la humana existència.»⁶ Landsberg, que definia la seva tasca com un «esforç per reintroduir en la reflexió filosòfica els problemes del concret, de la història, de l'acció, de l'existència, de la vida i de la mort irreductibles a la 'raó geomètrica'»⁷, clarament s'havia de posicionar de la banda del primer d'aquests dos tipus de filòsofs, és a dir, del costat de Max Scheler.

A Colònia, on seguirà els cursos universitaris durant quatre semestres, Landsberg va esdevenir primer deixeble predilecte i després amic íntim de Scheler. Més tard, en els seus cursos i conferències podrà oferir detalls molt concrets de l'estil de treballar i pensar, i fins i tot, de la personalitat de l'autor d'*Ordo amoris*. És durant aquesta estada a Colònia que Landsberg publica la seva primera obra titulada *Die Welt des Mittelalters und wir (El món de l'Edat Mitjana i nosaltres)* (1922), escrita en unes poques setmanes de treball ininterromput, sense pensar en la seva publicació, empès per una mena d'exigència interior. Aquesta obra, escrita amb poc més de vint anys, i dedicada al seu mestre Max Scheler, va ser molt ben rebuda per la crítica, que destacava la seva vibració i originalitat. El poeta i escriptor Hermann Hesse, per exemple, va parlar d'ella com d'«un llibre bellíssim, escrit amb la ingenuïtat de l'amor, que aviat serà l'estendard de molts seguidors»⁸. Un any més tard, va defensar i publicar la seva tesi doctoral *Wesen und Bedeutung des platonischen Akademie (Essència i significat de l'Acadèmia platònica)* (1923) que, juntament amb la seva primera obra, va

4 Ibidem, p. 321.

5 Ibidem, p. 325.

6 Ibidem, p. 321.

7 Ibidem, p. 319.

8 H. Hesse, *Vivos voco*, III (1922), citat a Oesterreicher 1961, p. 293.

ser traduïda al castellà molt aviat, publicant-se a la col·lecció «Nuevos hechos / Nuevas ideas» de la *Revista de Occidente*, dirigida per José Ortega y Gasset, els anys 1925 i 1926, respectivament⁹. Mesos després de la mort del seu mestre, Max Scheler, esdevinguda el 19 de maig de 1928, Landsberg aconsegueix l'habilitació a la Universitat de Bonn per a la docència de filosofia i història de la filosofia amb un treball sobre la filosofia de sant Agustí. Més tard, amb la publicació de la seva obra *Pascals Berufung (La vocació de Pascal)* (1929) comença a perfilar-se la seva preferència pels autors que s'inscriuen en un estil de pensament existencial, com sant Agustí, Kierkegaard, Maine de Biran, Nietzsche, Kafka o el mateix Unamuno.

Landsberg es va oposar a Hitler des del primer moment. Mai no es va enganyar sobre la naturalesa fanàtica i violenta del nazisme. El seu assaig *Rassen ideologie und Rassenwissenschaft* (Ideologia racista i ciència de les races) (1933)¹⁰ analitza detalladament els trets que defineixen la ideologia racista i desqualifica el seu biologicisme i naturalisme pseudofilosòfics des d'una concepció personalista de la individualitat i l'espiritualitat humana per a la qual la raça és una dada irrellevant. No ens pot pas estranyar, doncs, que els seus llibres, entre ells la seva introducció a l'antropologia filosòfica, *Einführung in die philosophische Anthropologie (Introducció a l'antropologia filosòfica)* (1934)¹¹, que tenia ja escrita des de 1932, fossin prohibits i fins i tot cremats¹². L'1 de març de 1933, just quatre dies abans d'accedir Hitler al poder i uns mesos abans que les autoritats nazis revoquessin la seva llicència d'ensenyament, Landsberg abandona Alemanya. Comença així l'època del seu exili, el periple vital carregat d'intens dramatisme que el durà, després de passar per Suïssa (on contreu matrimoni amb Madeleine Hoffman) i París, a realitzar estades de certa durada a terres catalanes, especialment a Tossa de Mar, amb d'altres intel·lectuals i artistes jueus que s'hi refugiaven¹³, i a Barcelona, on gràcies a la invitació de Joaquim Xirau va professar durant dues temporades.

9 Per aquest motiu, en arribar a Barcelona l'any 1934, se'l coneixia públicament com l'autor de *L'Edat Mitjana i nosaltres*, i els joves filòsofs del cercle de Xirau havien llegit aquestes primeres obres del filòsof de Bonn. Cfr. Gomà 1988, p. 75.

10 És a París on Landsberg entra en contacte amb la sucursal de l'Institut für Sozialforschung, dirigit per Max Horkheimer, amb qui tenia una vella amistat, i publica el seu article a la revista *Zeitschrift für Sozialforschung*, l'òrgan de difusió dels treballs de l'Institut. Benjamín Jarnés, en un article a *La Vanguardia*, se'n farà ressò: Jarnés 1934, p. 3.

11 Podem trobar la recensió d'aquesta obra, que feu Joaquim Xirau, a la *Revista de Psicologia i Pedagogia*, II:8 (novembre 1934), pp. 450-452.

12 Cfr. <http://verbrannte-und-verbannte.de/person/1429> (darrera consulta: 24-IX-2014).

13 A l'estiu de 1934, Landsberg signarà precisament a Tossa de Mar el seu assaig sobre Unamuno, publicat a la revista *Cruz y Raya* (dirigida pel seu amic José Bergamín), a l'octubre de 1935. Des de principi del segle XX, especialment a partir de la Primera Guerra Mundial i, en una segona onada, a partir dels anys trenta, Tossa de Mar va esdevenir un lloc de pas i un refugi per intel·lectuals i artistes: Georges Bataille, Marc Chagall, Henri Matisse, Francis Picabia,

L'activitat acadèmica de Paul Ludwig Landsberg a Barcelona consistí a impartir alguns seminaris, cursos monogràfics i conferències públiques dintre de les activitats programades del Seminari de Pedagogia, creat i dirigit per Xirau des del curs 1930-1931¹⁴. En particular, durant el curs 1934-1935 Landsberg impartí un seminari sobre Nietzsche i Scheler, del qual parlarem més endavant, i un curs monogràfic titulat «Introducció filosòfica a l'estudi de les *Confessions* de sant Agustí». També, com a activitat extraacadèmica, cal assenyalar una conferència (en francès) sobre «El sentit de la vida i l'experiència de la mort»¹⁵, organitzada pel Conferencia Club a l'Hotel Ritz de Barcelona, el 8 de maig de 1935. Al llarg del curs 1935-1936 oferí un seminari sobre «El problema del temps a la història de la filosofia» i el curs monogràfic «Antropologia filosòfica: el problema de la unitat de l'home», precedit de la conferència inaugural «Maine de Biran et l'anthropologie philosophique», llegida el 28 de març de 1936.

En sintonia amb l'estil pedagògic de Joaquim Xirau, que en la seva docència harmonitzava rigor intel·lectual i proximitat personal, Landsberg esdevingué mestre i amic d'un animat grup de joves estudiants de la Facultat de Filosofia i Lletres, amb qui compartia seminaris i converses, uns recentment llicenciats, altres a l'inici de la seva carrera, que havien descobert i experimentaven amb entusiasme l'actitud filosòfica com a forma de vida. Tot i que comptem amb altres testimonis, més aviat dispersos, la relació més completa i al mateix temps emotiva d'aquella trobada i de la seva significació intel·lectual i personal la trobem al text «Paul Ludwig Landsberg. Vida, obra i mort» (1966) de Jordi Maragall, que conservaria sempre el record de Landsberg com un preuat tresor de la memòria: «Als nostres vint-i-tres anys —evoca Maragall— Landsberg fou un encontre decisiu. És veritat que el rebérem amb una predisposició favorable, derivada del mestratge que l'havia marcat: Max Scheler representava per a nosaltres una mena de figura gegantina i llegendària, a desgrat que moria tot just quan nosaltres ens iniciàvem als primers cursos de filosofia (1928). Trobar-nos de cop i volta amb un dels seus deixebles predilectes ens produí aquella mena de joia íntima que ens feia créixer interiorment i ens madurava el sentit de la responsabilitat dels nostres estudis. No podem oblidar que era

Dora Maar, Fred Uhlman, Georges Kars, entre molts altres, hi feren estada. L'escriptora Nancy Johnstone ofereix un retrat d'aquest ambient a les seves novel·les *Hotel in Spain* (1937) i *Hotel in Flight* (1939).

14 Foren convidats com a conferenciants del Seminari de Pedagogia, entre d'altres, filòsofs i investigadors com Manuel G. Morente, Xavier Zubiri, José Ortega y Gasset, José Gaos, Joan Mascaró, Joan Zaragüeta, Charlotte Bülher o Jean Piaget.

15 Conferència presentada com les primícies d'un llibre, en preparació en aquells moments, l'*Essai sur l'expérience de la mort*, publicat a París el 1936, tot i que ja havia aparegut parcialment a la revista *Cruz y Raya* de maig-juny de 1935, amb el títol *Experiencia de la muerte*. Una ressenya molt elogiosa de la conferència impartida per Landsberg la trobem a la p. 11 de *La Vanguardia* de 9-V-1935.

Joaquim Xirau qui ens portava Landsberg a Barcelona. I era el mateix Xirau qui ens havia iniciat en el respecte a la Filosofia no com a saber abstracte sinó com a factor determinant d'una forma de vida.»¹⁶

La presència documentada de Landsberg a Barcelona no s'estén més enllà dels primers dies de juliol de 1936. Convidat en aquelles dates a impartir un curs d'estiu a Santander organitzat per la Universitat Internacional sobre la seva obra *L'Edat Mitjana i nosaltres*, l'esclat de la Guerra Civil el sorprendrà davant les costes del mar Cantàbric. Dos anys i mig més tard, quan la guerra espanyola encara perdura, Landsberg confessa en una carta al seu amic José Bergamín el profund significat interior que aquells moments tan dramàtics tingueren per a ell: «Aquells dies de 1936 que vaig passar a Santander, com vós sabeu, constitueixen a la meua vida la fi d'una època de relativa despreocupació i d'inquietud juvenil, i al mateix temps un nou punt de partida. Madurar no tindria sentit per a nosaltres si no aprenguéssim a conèixer el poder del mal sobre la terra i sobre nosaltres mateixos i si, al mateix temps, amb més raó encara, no reforcéssim la nostra esperança i a nosaltres mateixos per la lluita necessària.»¹⁷

Després de l'inici de la Guerra Civil a Espanya, Landsberg se'n torna a París. Amb l'ajuda del seu amic Pierre Klossowski escriu directament en francès el seu *Essai sur l'expérience de la mort* (1936), publicat en la col·lecció «Questions Disputées» de Desclée de Brouwer, que obté un gran èxit exhaurint-se ràpidament. El 1937 professa a la Sorbona, a petició de Léon Brunschvicg, un curs sobre filosofia de l'existència. Tot i publicar també en altres revistes franceses, arriba a ser un col·laborador important de la revista *Esprit* —amb articles sobre el mite, sobre el matrimoni, sobre la guerra i la pau, sobre Kafka, entre d'altres¹⁸—, fins al punt que Emmanuel Mounier el considera una veritable pedra angular del pensament d'inspiració personalista. Segons Mounier, gràcies a Landsberg el moviment *Esprit* va fugir de les temptacions utòpiques i del llenguatge abstracte, aprofitant tot el que hi havia d'interessant en el pensament existencial abans que aquest es convertís en una moda. Les «Réflexions sur l'engagement personnel» (1937) i «Le sens de l'action» (1938)¹⁹, dos articles publicats a *Esprit*, marquen per a Mounier «dates crucials a la nostra història»²⁰.

16 Maragall 1966, p. 10. Jordi Maragall ens facilita una relació dels seus companys d'estudis i assistents habituals dels seminaris: Josep Calsamiglia, Joan Rubert, Concepció Casanova, M. Lluïsa Caparà, Jordi Udina, Domènec Casanovas, Eduard Nicol, Joan Roura Parella, M. Aurèlia Campmany, Jaume Bofill, Ramon Sugranyes de Franc, Gabriel Tortella, Ferrater Mora, Josep Font i Trias, David Garcia Bacca, Amàlia Tineo, Fortuny i d'altres, als quals caldria afegir Francesc Gomà o Miquel Siguan, que eren més joves; cfr. *ibidem*, p. 17. Cfr. Maragall 1986.

17 Landsberg 1956, p. 460.

18 Un bon nombre d'aquests articles seran recollits i editats pòstumament per Jean Lacroix en Landsberg 2007.

19 Aquest text va ser presentat al Congrés d'*Esprit* el 26 de juliol de 1938.

20 Mounier 1946, p. 156.

El 1939, després de la invasió de Polònia per part de Hitler, Landsberg no va poder deixar de comprometre's d'alguna manera en la lluita contra les forces de destrucció que avançaven implacablement per Europa i va treballar per al Centre d'Informació del govern francès en les emissions que diàriament es feien per a Alemanya. Tanmateix, el maig de 1940, en el moment de pànic consecutiu a l'ofensiva alemanya, es va veure afectat per les mesures d'internament per als estrangers, que el van dur, separat a la força de la seva dona, a un camp de concentració a Bretanya, on es barrejaven sense discerniment els elements sospitosos amb els emigrats estrangers víctimes del nazisme.

A partir d'aquest moment, la vida del filòsof adquireix el to d'una epopeia tràgica. Quan les tropes alemanyes són a punt d'entrar al camp on es trobava reclòs, Landsberg aconsegueix saltar el mur i amb una bicicleta travessa durant dos mesos la zona ocupada. Finalment, passa a la zona anomenada lliure i durant algunes setmanes es refugia a casa de Jean Lacroix, a Lió. Gràcies a la crònica d'aquest amic seu, sabem que el filòsof fugitiu «des de la seva lluita contra el nazisme dels anys trenta a Alemanya, sempre duia al damunt un verí i estava ben decidit a utilitzar-lo per si de cas queia en mans de la Gestapo»²¹. Serà interessant retenir aquesta dada per tal de comprendre millor el sentit de les seves pàgines, alhora pensades i viscudes, sobre el problema moral del suïcidi, que es varen publicar pòstumament. Després de la seva estada a Lió es va traslladar a Pau, als baixos Pirineus francesos, on la seva dona, víctima d'una malaltia mental, havia estat ingressada en un sanatori. Tot i rebre oferiments d'amics com Jacques Maritain i d'altres per acceptar una plaça de professor als Estats Units, refusà abandonar la seva dona malalta i el país que l'havia acollit. Restà a Pau sota una falsa identitat, fent-se passar per metge amb el nom de Richert. Tot i que, pels volts de 1941, la seva identitat real començava a ser coneguda, semblava protegit per una força que l'ocultava als ulls dels seus enemics.

Durant la seva estada a Pau treballa en una obra sobre Maquiavel, en la qual descrivia la seva concepció de la humanitat del Renaixement i, a través d'ella, la seva concepció de l'home. Per evitar la seva pèrdua, va escampar tres manuscrits, que no han pogut ésser trobats. Malgrat les circumstàncies, la seva activitat intel·lectual és incessant, però el seu patiment i la seva evolució espiritual queda reflectida als «Poèmes spirituels»²² que escriu durant aquest terrible període. Un major aprofundiment en la seva religiositat cristiana, que ell descriu com un veritable procés de conversió, el condueixen a abandonar definitivament la idea de la mort voluntària, i és en aquest context, a mitjan 1942, quan escriu el seu conegut assaig sobre el suïcidi que fa arribar a les mans de Jean Lacroix a la tardor d'aquell any. Com va escriure encertadament Miquel Siguan, aquest assaig significava per a Landsberg «més que una refle-

21 Lacroix 1966, p. 34.

22 P. L. Landsberg, «Poèmes spirituels», *Esprit* (gener 1952), pp. 49-57.

xió filosòfica, una decisió personal davant del sentit de l'existència. Una vegada escrit l'assaig, el verí era ja inútil.»²³ Al desembre de 1946 Lacroix publicarà el text a la revista *Esprit* amb el títol de «Le problème morale du suicide».

Tanmateix, el que semblava inevitable succeí finalment. Un dia de final de febrer o de principi de març de 1943, havent estat advertit de la presència de la Gestapo, volgué escapar-se en el darrer tren de la tarda, que va perdre fatalment. A més, cometé la imprudència de tornar al seu hotel per passar-hi la nit i sortir de bon matí. Fou llavors que l'arrestaren. Primer va ser dut a un camp francès, a Drancy, i després de diversos trasllats (Bordeus, Lió, Compiègne), a la tardor, va ser finalment deportat prop de Berlín, al camp de concentració d'Oranienburg-Sachsenhausen. Els testimonis de presoners que compartiren el seu captiveri parlen de la seva energia moral, de la seva esperança malgrat les circumstàncies, de la seva resolució que no defallia, però el seu cos exhaust, maltractat i famèlic, lamentablement, no ho va resistir i morí d'esgotament i d'inanició el 2 d'abril de 1944.

Com en el cas d'Edith Stein o de Walter Benjamin, amb qui la biografia de Landsberg manté nombrosos paral·lelismes, la mort d'aquest filòsof es troba tan plena de significat i de ressonàncies com la seva vida. Naturalment, la notícia del seu final tràgic no va deixar indiferents els joves estudiants de la Universitat de Barcelona que el recordaven amb admiració: «Les meditacions de Landsberg sobre el tema de la mort i el suïcidi —considerava Francesc Gomà— l'han fet famosos. Per a nosaltres, que coneixem la seva mort heroica el 2 d'abril de 1944 al camp de concentració d'Oranienburg, representa el testimoni de la grandesa d'un professor de filosofia que va defensar la veritat i la dignitat humanes fins al límit.»²⁴

2. «Estudi de Nietzsche i Max Scheler»: un seminari a la primavera de 1935

Durant els mesos d'abril, maig i juny de 1935, Landsberg va oferir una conferència inaugural i un conjunt de dotze sessions en el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. El títol genèric d'aquest treball de Seminari va ser «Estudi de Nietzsche i Max Scheler». Els assistents eren alumnes de la Facultat de Filosofia i Lletres, tant els més joves que cursaven les assignatures comunes com també alumnes de la recentment creada Secció de Pedagogia (o d'altres seccions), i alguns que ja havien acabat els seus estudis o col·laboraven com a professors ajudants en les tasques docents de la Facultat. A tots aquests s'afegia també l'assistència de mestres que aprofitaven les sessions del Semina-

23 Siguan 1967, p. 80.

24 Gomà 1988, p. 75.

ri per a ampliar i completar la seva formació²⁵. D'aquest seminari conservem el text íntegre de la conferència, traduïda al català amb el títol de «Nietzsche i Scheler»²⁶, recollida a la *Revista de Psicologia i Pedagogia*²⁷, i també la recensió, realitzada per una mà anònima, de cadascuna les dotze sessions de seminari que van seguir a la conferència²⁸. Si a això afegim les dades que ens aporten els apunts conservats per Jordi Maragall, que va ser un dels assistents²⁹, i el fet que el contingut d'algunes de les sessions del seminari es correspon quant al contingut amb dos articles publicats³⁰, podríem dir que aquest és el curs o seminari ofert per Landsberg durant la seva estada a Barcelona del qual tenim, almenys de moment, una informació més completa. Però la raó principal per la qual sembla adient considerar detingudament aquest treball de seminari és perquè en el conjunt d'aquestes sessions —i a propòsit del seu esforç de comprensió de les figures de Nietzsche i Scheler, a qui considerava «els filòsofs més autèntics de la nostra època»³¹— trobem l'exposició de la seva concepció de la filosofia, d'allò que jutjava específic de la filosofia com a activitat espiritual i que ell mateix devia encarnar d'una forma acabada i exemplar en aquells seminaris memorables.

2.1. La conferència

Fidel al seu estil clar i didàctic, la conferència «Nietzsche i Scheler» s'estructura com el desplegament i l'explicitació de les nocions contingudes en una definició inicial, a la qual retornarà de manera recurrent al llarg de l'exposició: «El filòsof és un home que, per amor de la veritat, transforma la seva vida

25 Segons els organitzadors de les activitats del Seminari: «La finalitat d'aquests cursos és el perfeccionament professional i espiritual dels mestres, d'acord amb les normes universalment reconegudes. (...) Es tracta de portar els mestres a la Universitat i d'acostar la Universitat als mestres perquè la Universitat adquireixi qualitat d'escola i a l'escola palpiti l'ànima de la Universitat.» Dec a la generositat del Dr. Conrad Vilanou disposar en aquests moments d'una reproducció facsímil del programa original editat pel Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona per al curs 1930-1931, primer any del seu funcionament, del qual el text citat n'és un fragment.

26 Landsberg 1935b. Aquest text de Landsberg només existeix en llengua catalana.

27 Publicació trimestral, dirigida per Emili Mira i Joaquim Xirau i editada per l'Institut Psico-tècnic de la Generalitat i el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona del febrer de 1933 a l'agost de 1937. Cal destacar l'excel·lent nivell científic de les publicacions d'aquesta revista i la notable obertura dels seus editors als medis acadèmics internacionals.

28 Anònim 1935.

29 Dels quals ens en dona notícia a Maragall 1966, especialment pp. 22-30.

30 Es tracta de «Los poemas de Nietzsche», publicat a la *Revista de Occidente* (1935), i «L'acte philosophique de Max Scheler», publicat a *Recherches Philosophiques* (1936-1937) i recollit més tard a *Problèmes du personnalisme* (1952). Vegeu bibliografia.

31 Landsberg 1935b, p. 98.

en una sèrie d'experiències i es consagra pel pensament a la investigació del sentit i de la unitat d'aquestes experiències.»³²

Per començar, caldrà analitzar amb cura la noció d'«experiència», que juga en aquesta definició un paper absolutament fonamental. Recordem aquí que Landsberg considerava un dels mèrits principals de la filosofia de Husserl el fet d'haver alliberat de l'empirisme la noció d'experiència: «La possibilitat de concebre altres formes d'experiència que les que admetia la hipòtesi sensualista va ser eminentment fecunda»³³. Una experiència es distingeix d'un simple esdeveniment. Hi ha multitud de fets que succeeixen a la nostra vida, però en molts dels casos passen de llarg sense haver-nos aturat a comprendre el seu significat profund. Per a Landsberg, per exemple, els pobles que havien lluitat a la Primera Guerra Mundial en feien anys més tard l'experiència del seu significat; seguint amb els exemples proposats pel mateix autor, un personatge de Proust que perd la persona que més estima arriba a comprendre l'abast de la pèrdua soferta quan li sobrevé una profunda i intensa tristesa en el moment menys pensat, és a dir, tot i que la mort ja havia esdevingut, ell no havia fet l'experiència real del significat d'aquesta mort fins que la tristesa no li ho revela; les paraules d'amor d'un vers de Goethe que hem recitat a l'escola adquireixen el seu significat real el dia que apareix l'amor a la nostra vida, etc.

Tota persona, podríem dir, està cridada a transformar en experiències els esdeveniments de la seva vida. Encara que, evidentment, molts esdeveniments escapin sense arribar a ser mai una experiència, aquesta transformació no constitueix un privilegi exclusiu de la vida filosòfica, sinó que és una possibilitat immanent al gènere humà. El filòsof, en tot cas, es caracteritza per una especial presa de consciència, per saber què està fent quan escruta el contingut de la vida, i per fer-ho d'una manera més contínua i dominant: «El filòsof és, doncs, *aquell que insisteix*, que no vol deixar passar ni fugir els esdeveniments sense que li diguin la seva paraula. També en aquest sentit filosofar és recordar, és recercar el temps perdut.»³⁴

L'articulació de pensament i vida, de filosofia i existència, és un dels trets més característics de l'estil de pensar de Landsberg, allò definitori del seu específic acte filosòfic. No resulta estrany, doncs, que, després d'haver proposat d'altres exemples, la il·lustració cabdal de la seva noció d'experiència provingui de la seva biografia: «la meua vida actual consisteix en gran part en l'esforç de transformar en experiència el 'desterro' [sic], per tal d'arrencar el secret del seu sentit, per llegir en la seva essència una pàgina del gran llibre de la vida i de la veritat»³⁵. En aquest esdeveniment concret de la seva vida, obligada a

32 *Ibidem*, p. 98. En cursiva a l'original.

33 Landsberg 1939, p. 321.

34 Landsberg 1935*b*, p. 100.

35 *Ibidem*.

l'exili, Landsberg hi veu un tret essencial de la vida de l'home en general: la seva condició de pelegrí i estranger a la terra, on no pot tenir una estada permanent, perquè hi ha la mort³⁶. Així, mentre que un esdeveniment és un fet puntual que passa, una experiència dura i té una profunditat il·limitada que apunta a un misteri: «En cada experiència l'home es transcendeix ell mateix en la direcció d'un misteri. L'experiència té les seves capes que constitueixen les capes de la seva interpretació, i a la fi la interpretació desemboca sempre en el misteri i la paraula en el silenci.»³⁷

Seguint amb la caracterització general de la noció d'experiència, cal subratllar que per a Landsberg tota experiència és transcendent, és a dir, apunta a una altra cosa més enllà d'ella mateixa. Això ho fa en una doble direcció, que correspon amb la doble vessant de la mateixa experiència, que té un pol subjectiu (experiència de nosaltres mateixos) i un pol objectiu (experiència d'una cosa que no som nosaltres). «En tota experiència ens transcendim en dues direccions: vers nosaltres mateixos i vers l'essència de les coses.»³⁸ Quan veig un cel blau —l'exemple novament és del mateix autor— aquest esdeveniment conté com a experiència de mi mateix la correspondència entre la coloració del cel físic i les tonalitats afectives de la pròpia ànima.

L'experiència, com a acte, es podria descriure per aquest moviment de transcendència bilateral. Adaptant la terminologia de Jung³⁹, Landsberg proposa una classificació dels filòsofs en intravertits/extravertits, segons quina direcció del moviment de transcendència domini en el seu pensament. Sant Agustí, Pascal, Kierkegaard, Nietzsche o Unamuno serien exemples de la direcció predominant cap a la pròpia interioritat, mentre que en sant Tomàs, Goethe, Scheler⁴⁰ o Ortega dominaria el moviment contrari. Probablement nosaltres

36 La vivència del desterrament ocupa un lloc destacat en la reflexió de Landsberg, que conté per a ell un profund significat espiritual lligat a l'escatologia transcendent del cristianisme. Vegeu, per exemple, Landsberg 1938b, p. 266. Algunes de les pàgines del seu diari personal posen de manifest l'estil filosòfic i alhora moral d'afrontar l'experiència de l'exili i la situació del refugiament, cercant en aquestes circumstàncies personals el seu contingut antropològic universal. Anotacions del seu diari recollides, a Oesterreicher 1961, pp. 308-309.

37 Landsberg 1935b, pp. 100-101. Gabriel Marcel és un dels filòsofs amb qui Landsberg pren contacte a París i de qui rep una influència directa, com veiem en el seu ús de la noció de «misteri».

38 *Ibidem*, p. 101.

39 Cfr. C. G. Jung, «Tipos psicològics. (*Introvertidos y extravertidos*)», *Revista de Occidente*, 29 (novembre 1935), pp. 161-183.

40 «Scheler, per exemple —escriu Landsberg, proposant un cas significatiu que coneixia personalment—, estimava amb un amor infatigable la societat dels homes. Cada home i gairebé cada llibre l'interessaven, constituïen experiències que devorava. El trobar-se forçat a restar sol, ni que fos durant uns pocs dies, li causava un gran enuig. (...) En efecte, el seu esperit vivia sobretot del contacte i la seva curiositat era tan immensa com la de Nietzsche, tot i anar en la direcció oposada.» Landsberg 1935b, p. 102.

podríem incloure el mateix Landsberg en el primer dels dos grups, però això no significa que ell valori una direcció per sobre de l'altra: «La grandesa d'esperit d'un home no depèn de la direcció dominant de la seva experiència, sinó de l'energia de seguir-la en les seves profunditats.»⁴¹ D'altra banda, per al nostre filòsof també era bastant evident que no hi pot haver cap personalitat que sigui un tipus pur i que darrere d'aquesta antítesi hi ha la unitat de la vida filosòfica: «Aquell que cerca de comprendre's a ell mateix, cerca també de comprendre tot el món; qui cerca de comprendre tot el món, vol, en tot el món, comprendre's també ell mateix.»⁴²

Les experiències no són fenòmens isolats o aïllats. El pensament tendeix a «profunditzar les nostres experiències integrant-les amb altres experiències»⁴³. Integrar i aprofundir són actes inseparables, per això el filòsof cerca la unitat en profunditat de totes les experiències. Assolir la unitat i comprendre el sentit de totes les experiències és l'objectiu final de la filosofia. Sense poder renunciar a aquest objectiu, tanmateix, mai no és possible assolir-lo completament. Landsberg veu en els sistemes closos de l'idealisme alemany, per exemple, anticipacions impacients —i esplèndides alhora— de l'objecte definitiu de la Filosofia: «A la base de cada sistema clos hi ha una *voluntat* de sistema i és la voluntat de detenir-se, de procurar-se la il·lusió d'haver realitzat l'irrealitzable, i de tenir a les mans la pedra de la saviduria [sic] o almenys la clau màgica que permet d'obrir totes les portes.»⁴⁴ Per a Landsberg, un dels trets característics de la situació filosòfica del seu moment, representada per Nietzsche i per Scheler, és la renúncia a un sistema clos o a un mètode universal. La unitat i la universalitat resten idees reguladores imprescindibles, tasca i somni de la filosofia⁴⁵, però l'expressió sincera de la vida filosòfica porta ambdós autors a un sistema obert, un sistema conscientment fragmentari. Igualment pel camí d'una recerca indefinida, a través de sistematitzacions obertes i parcials, «per experiències sempre noves, vers una unitat pressentida que s'amaga sempre de nou»⁴⁶, veu que transiten les filosofies d'Unamuno i Ortega, a Espanya, o de Bergson i Marcel, a França, per donar alguns exemples d'autors coetanis.

El text de la conferència es clou amb el comentari d'una altra de les expressions que apareixien a la definició inicial: l'«amor de la veritat» en el sentit filosòfic de la paraula. Aquesta mena d'amor s'ha de distingir de la curiositat i de l'avidesa per la informació, i també s'ha de distingir de l'interès científic en la recerca de certes veritats sobre camps particulars de coneixement.

41 Ibidem, p. 104.

42 Ibidem, p. 103.

43 Ibidem, p. 105.

44 Ibidem, p. 108.

45 A la revelació d'aquesta unitat total, Landsberg li dona un sentit transcendent i escatològic.

46 Ibidem, p. 110.

ment. Per explicitar l'autèntic sentit filosòfic de l'amor a la veritat, Landsberg es remunta a Plató. Segons la seva interpretació, en Plató el coneixement és participació i transformació del nostre ésser mutable i temporal en l'essència de l'objecte del coneixement. El coneixement de l'ésser diví divinitza l'ésser humà i li dona eternitat: «La veritat per a Plató existeix i tendir vers ella és tendir vers l'existència. L'amor de la veritat és doncs l'amor de la nostra veritable existència, l'amor de la divinització i de l'eternització, i la Filosofia és el moviment d'aquesta adequació a Déu.»⁴⁷ Landsberg proposa, així, una concepció existencial del coneixement i de la filosofia mateixa. L'amor a la veritat és amor a l'ésser, amor a la nostra participació en l'ésser i, per tant, una afirmació de la pròpia existència. «De la dissolució en una no-existència tendeix cap a la concentració en una veritable existència, en la veritat. És l'home filosòfic que, en la plenitud de les experiències, cerca la unitat del misteri.»⁴⁸

2.2. Les sessions del seminari

Segons consta a l'apartat de «Notícies» del Seminari de Pedagogia, el treball de seminari dirigit per Landsberg tingué lloc durant els mesos d'abril, maig i juny de 1935⁴⁹. Aquestes sessions començaren pocs dies després de la conferència «Nietzsche i Scheler» que hem comentat. L'autor anònim d'aquestes notícies ens ofereix una breu recensió de les dotze sessions⁵⁰ que tingueren per objecte el contrast entre l'acte filosòfic de Nietzsche i de Scheler. L'estil dels seminaris era dialogal, amb intervencions i preguntes per part dels assistents. De fet, el mètode de treball era doble: per una part, la interpretació i comentari dels textos, dirigits per Landsberg, i per l'altra els *referata* o resums d'alguns punts doctrinals de les filosofies comentades a l'inici d'alguna de les sessions, que eren encarregats per torns a diversos assistents⁵¹.

El propòsit de Landsberg no era realitzar una exposició doctrinal sistemàtica del pensament d'ambdós autors, ni tampoc dur a terme una narració detallada de la seva biografia intel·lectual, sinó descriure la naturalesa específica

47 Ibidem, p. 114.

48 Ibidem, p. 115.

49 Anònim 1935.

50 La primera sessió fou de tipus introductori i es discutiren alguns punts que calia aclarir de la conferència anteriorment donada. Les sessions II, III, IV i V les dedicaren al comentari de Nietzsche. Finalment, les sessions VI-XII se centraren en la figura de Scheler.

51 A tall d'exemple, Eduard Nicol va ser l'encarregat de llegir el primer *referata* amb dades sobre la vida, períodes, influències rebudes i altres consideracions generals sobre l'obra de Nietzsche (sessió II, maig del 1935) i, d'altra banda, David Garcia Bacca llegeix un *referata* sobre el concepte de filosofia en Scheler, a partir de l'assaig *Vom Wesen der Philosophie* (sessió VI, maig del 1935). Altres assistents, com per exemple Calsamiglia o Rubert, feren el mateix amb altres temàtiques. Cfr. Anònim 1935, pp. 164 i 169-170.

del seu acte filosòfic, el seu estil de pensament, la manera de viure la filosofia, de ser filòsofs, l'un i l'altre. Sabem que Landsberg preparava una obra sobre aquesta temàtica, que no va veure mai la llum⁵². Nietzsche i Scheler representen, per a Landsberg, dues direccions oposades en l'esforç filosòfic d'aprofundir i integrar la pròpia experiència. Mentre que Nietzsche realitza la seva recerca seguint un camí interior, endinsant-se en la seva ànima, en un procés d'autodescobriment, a la recerca d'un Déu inconegut que no arriba a abastar; Scheler és un filòsof extàtic, extravertit, embriac per la sobreabundància d'un món que se li presenta amb una riquesa infinita⁵³. Aquest és el punt de partença, la situació inicial (*Ausgangssituation*) de les seves filosofies. Tanmateix, aquesta situació ha de ser superada, perquè en el fons ambdues resulten intolerables: en el cas de Nietzsche, aquest no poder abastar allò que es troba en el seu interior; en el cas de Scheler, trobar-se en un món de riquesa insuperable, però no saber quin és el lloc que li correspon a cada cosa, i molt particularment a un mateix. En el primer cas el perill és el nihilisme, mentre que en el segon ho és el *caotisme*⁵⁴.

Tal com diu Landsberg en un altre treball dedicat a Nietzsche i publicat amb anterioritat: per a aquest tipus de filosofia, la veritat important, l'única que compta, es troba amagada al més profund del seu fur intern i no en les profunditats o en les relacions de la natura. El camp d'experiència d'un home com Nietzsche és, abans que res, la seva vida interior pròpia i completament individual⁵⁵. En conseqüència, Landsberg considera més fàcil entrar en la profunditat de Nietzsche a través dels seus poemes, perquè en ells no amaga tant el seu veritable rostre: «Nietzsche, però, ha estat sincer envers ell mateix. S'ha disfressat als altres, no a ell. (...) És per això que per conèixer la seva vida filosòfica cal llegir els papers no publicats per ell (poemes i notes) en els quals no s'amagava»⁵⁶. Així, en les quatre sessions de seminari dedicades a Nietzsche, es comenten preferentment alguns dels seus textos poètics, començant per «El Déu desconegut»⁵⁷, un poema de joventut al qual Landsberg dóna una especial importància, perquè, com diuen els apunts d'un dels assistents al seminari: «Aquest *Déu desconegut*, molt personal, que és com una *tempesta íntima* es troba en els poemes de joventut i deixa una marca en tota la recerca nietzscheana.»⁵⁸

Certament, no és la nostra intenció oferir ara una relació ordenada i sistemàtica del contingut de les sessions d'un seminari que es desenvolupà amb

52 Així ho fa constar a la primera pàgina de Landsberg 1936-1937.

53 Anònim 1935, p. 172.

54 *Ibidem*, p. 173.

55 Landsberg 1934*b*.

56 Anònim 1935, p. 166.

57 Altres poemes comentats per Landsberg en aquest text: «El Pelegrí», «El més solitari», «El viatger i la seva ombra», «Vocació d'un poeta», «Cançó de mitjanit» i altres.

58 Maragall 1966, p. 22. La cursiva és seva.

la llibertat pròpia d'aquest estil de treball acadèmic i del qual ens han quedat referències relativament fragmentàries. Tanmateix, recolzant-nos en la recensió de la *Revista de Psicologia i Pedagogia*, els apunts de Jordi Maragall i l'article «Los poemas de Nietzsche», publicat a la mateixa època a la *Revista de Occidente*, podem fer esment, almenys, de les línies principals de la interpretació de Landsberg exposades al llarg del seminari. En efecte, des d'una perspectiva tenyida d'un cert agustinisme, Landsberg considera Nietzsche com un pelegrí, que s'endinsa a la seva ànima, a la recerca d'una divinitat interior, amb el desig d'alliberar-se de la religió tradicional. L'estil pelegrí o migratori del pensament de Nietzsche es relaciona amb els estats de solitud i de patiment. En tots tres estats de l'ànima, segons Landsberg, es pot trobar una estructura antitètica o dialèctica: la distància que pren el viatger respecte a allò que abandona li proporciona coneixement; en la solitud desperta la creativitat poètica que possibilita la comunicació; en la malaltia es descobreix la salut i el miracle de viure.

Per a Landsberg, Nietzsche és un dels rars esperits que han conegut, per experiència, el valor positiu del patiment en la realització de l'esperit personal. Un patiment creador que condueix a una vida més intensa i més espiritual⁵⁹. Per a Landsberg, la doctrina de Nietzsche sobre el patiment és l'element més cristià en el seu pensament. De fet, Landsberg considera que Nietzsche no coneix realment la figura del Crist: «Hi ha ací un malentès de Nietzsche, el qual en totes les seves blasfèmies està més a prop del Crist que el que ell es creu. El Crist que ataca és el Crist de Schopenhauer, el dels filisteus de la cultura i el d'una època utilitarista»⁶⁰. Landsberg veu en Nietzsche una oscil·lació entre titanisme i desesperació, entre luciferisme i cristianisme, entre orgull i humilitat. Tanmateix, segons recull Jordi Maragall en els seus apunts del seminari: «Zaratustra no dirà al seu deixeble allò que es diu a ell mateix. La sinceritat de Nietzsche està en la confessió de la desesperança, no en l'exaltació de la vida que vol donar al deixeble.»⁶¹ Això fa que Landsberg interpreti Nietzsche sobretot com una filosofia existencial de la desesperació: «Tota la filosofia existencial atea i desesperada serà sempre influïda per Nietzsche»⁶².

Landsberg atribueix a Nietzsche l'orgull del geni creador, que ha rebut un do, però que no en coneix els límits, fins arribar a l'extrem de voler crear els mateixos déus, mentre que en realitat acaba creant imatges mítiques (com Zaratustra o Dionís, per exemple) de certes possibilitats immanents a ell mateix. Nietzsche representa la tragèdia de l'ànima que intenta vanament trobar la seva essència espiritual al marge de Déu. Filòsof autèntic en la peregrinació, la solitud i el patiment, en totes les experiències de la seva vida no va

59 Cfr. Landsberg 1953c, pp. 263-265.

60 Anònim 1935, p. 165.

61 Maragall 1966, p. 24.

62 Anònim 1935, p. 166.

buscar —segons el parer de Landsberg— altra cosa que la veritat. En resum: «El gran mèrit de Nietzsche és, sens dubte, haver redescobert l'autonomia dels valors vitals encara que no sabé veure la seva connexió amb els valors espirituals i religiosos»⁶³. A partir de Nietzsche resten oberts dos possibles camins a la filosofia: hi ha un camí que mena del Déu desconegut al Déu sacrificat i a l'adoració del no-res, el camí d'una filosofia contra l'existència que aboca a l'ésser humà al buit; hi ha un altre camí que porta del Déu desconegut al Déu retrobat, el camí d'una filosofia de l'existència que transcendeix l'ésser humà. Per a Landsberg, la primera és la via seguida per Heidegger, mentre que la segona és la «sortida del laberint»⁶⁴ seguida per Scheler.

Precisament, a partir de la sessió VI del seminari i fins a l'acabament d'aquest, la sessió XII, els comentaris, discussions i *referata* se centren en l'obra de Max Scheler⁶⁵. El tret essencial amb el qual Landsberg caracteritza l'estil de pensament d'aquest autor, és a dir, l'aspecte formal del seu acte filosòfic, consisteix a ser un «pensament jerarquitzant»⁶⁶. Davant la riquesa inaudita del món, cal trobar un ordre; no crear-lo, sinó descriure'l. Amb l'afany de claredat que el caracteritza, Landsberg ofereix tres exemples diferents de l'obra de Scheler en els quals es comprova l'acció d'aquest pensament jerarquitzant: en primer lloc, en la seva obra ètica, on duu a terme una «integració ordenada dels valors descoberts per l'home en la seva història —valors de l'agradable, vitals, espirituals, religiosos»⁶⁷; en segon lloc, en les seves teories sobre les diverses formes del saber (tècnic, culte, saber de salvació); i, en tercer lloc, en les seves doctrines sobre filosofia de la història. En tots aquests camps ben diversos, Scheler parteix del reconeixement d'una diversitat, d'una pluralitat, que es correspon a la riquesa de l'experiència inicial, però a continuació, sense negar cap dels elements descoberts, els ordena jeràrquicament.

En el seu pensament jerarquitzant hi ha una síntesi de riquesa i decisió⁶⁸ que el distingeix tant del fanàtic com del relativista. Mentre que el fanàtic no reconeix més que un sol valor, el relativista els iguala tots. Segons Landsberg, Scheler no nega, però tampoc equipara: «Si el fanàtic ha sacrificat tots els valors a un de sol i es decideix fàcilment per aquest, el relativista iguala

63 *Ibidem*, p. 169.

64 Landsberg 1935c, p. 277.

65 El nucli central de l'estudi de la seva vida filosòfica, sessions IX i X, coincideix en l'essencial amb el seu article «L'acte filosòfic de Max Scheler», ja citat, un fet que ens permet seguir el fil de la seva exposició de manera més ordenada i contínua que en el cas dels comentaris als poemes de Nietzsche, necessàriament més impressionista i fragmentari. Ens centrarem essencialment en les sessions IX i X.

66 Anònim 1935, p. 173.

67 *Ibidem*.

68 Landsberg 1936-1937, p. 217.

tots els valors i no es decideix per cap.»⁶⁹ En la vida pràctica i en la realització personal —seguim ara el text gairebé paral·lel de l'article— cal sempre escollir i sacrificar. Només és possible realitzar la pròpia vocació, «ningú no sabia ni pot voler realitzar tot el cosmos dels valors»⁷⁰, no es pot ser alhora Aquil·les, Goethe i sant Francesc, però en el món han d'existir alhora herois, genis i sants⁷¹. Cal que l'individu se situï en el món amb la seva vocació específica, és a dir, descobrir els valors que ell pot realitzar, però en un segon moment «cal conèixer la seva situació en la jerarquia total dels valors i respectar els límits dels propis»⁷². Hi ha, per a l'individu, dues qüestions: en primer lloc, la qüestió de la seva vocació i, en segon lloc, la qüestió del lloc de la seva vocació en el cosmos dels valors⁷³.

Un altre tret característic de la tendència jerarquitzant del pensament de Scheler —segons Landsberg— és la recerca del sentit autèntic. Per recuperar el cosmos, s'ha de descobrir primer l'essència autèntica de les coses. Es tractaria d'evitar en primer lloc les teories que troben en el fons de qualsevol cosa, no pas ella mateixa, sinó una altra. Són les teories del «no és altra cosa que...». També es tracta d'evitar la tendència a jutjar les formes autèntiques de les actituds i els sentiments humans segons les seves formes falses o malaltes. En diverses obres, per exemple sobre el pudor, sobre les virtuts de la veneració o de la humilitat, sobre el remordiment o la contrició, Scheler procura distingir entre una essència i les formes falses que la substitueixen imitant-la. Per aconseguir aquest propòsit, el mètode fenomenològic d'exploració de les essències resulta insubstituïble: «El mètode fenomenològic, l'exploració de les essències, abstracció feta de la seva realitat, el fa independent del nombre de realitzacions d'aquestes essències en individus particulars i esdevé així un instrument incomparable per a restituir a la idea el seu veritable contingut retrobant-la, fins i tot, en les seves manifestacions més imperfectes»⁷⁴.

Landsberg destaca la importància de l'amor en tota la filosofia de Scheler: amor a l'essencial, amor a l'ésser. Només així és possible abordar la veritat del cosmos en la diversitat de la seva estructura. Contràriament a la tendència científica a una identificació universal, el propi de la filosofia en «percebre per amor la diversitat essencial»⁷⁵. Citem les paraules finals de la recensió de la X sessió del seminari: «Si la Ciència és això, diu Scheler, la Filosofia és

69 Anònim 1935, p. 174.

70 Landsberg 1936-1937, p. 218.

71 Anònim 1935, p. 173.

72 *Ibidem*.

73 Landsberg 1936-1937, p. 218.

74 *Ibidem*, p. 227.

75 *Ibidem*, p. 230.

el contrari, és diversificar. Mai destruir, mai identificar, sinó veure-ho tot i tot al lloc corresponent.»⁷⁶

En la dotzena i darrera sessió del seminari, Landsberg incorpora un apunt crític: el perill de Scheler raïa a arribar a l'ordre massa d'hora i, per tant, arribar a un ordre incomplet o falsejat. La crisi arriba quan alguna cosa es resisteix a ésser inclosa en la jerarquia, com per exemple la força cega, impetuosa, demoníaca de la vida. Scheler sempre volgué donar als valors de l'esperit una superioritat sobre els altres, però l'impuls cec de la vida, segons el parer de Landsberg, li desordena el seu esquema. La seva darrera metafísica és el darrer intent per salvar l'esperit i la seva superioritat tot i reconeixent la força cega de la vida. Tanmateix, la dualitat Esperit-Vida, que li era insuportable, esdevé també insuperable: «Però no arribà el miracle —sentència Landsberg— que li fes sortir d'aquesta metafísica en la qual posà totes les seves darreres preocupacions i en la qual no trobem solucions sinó tan sols problemes.»⁷⁷

3. L'antropologia filosòfica i la unitat de l'ésser humà (Maine de Biran)

Aproximadament un any després d'haver dirigit el seminari sobre Nietzsche i Scheler, en concret el 28 de març de 1936, dintre de les activitats programades pel curs 1935-1936, Landsberg imparteix al Seminari de Pedagogia la conferència «Maine de Biran et l'anthropologie philosophique», que donava inici al curs «Antropologia filosòfica: el problema de la unitat en l'home»⁷⁸. El text de la conferència, recollit íntegrament en francès⁷⁹, va ser publicat també a la *Revista de Psicologia i Pedagogia*⁸⁰. Pel títol i per la temàtica, la conferència podria constituir una part de l'obra esmentada per Mounier com a *Traité de l'unité de l'homme*⁸¹, que ara com ara segueix extraviada. El text de la conferència no és acompanyat, en aquest cas, d'una recensió de les sessions que presumiblement varen seguir la conferència inicial. La conferència i el curs sobre la unitat de l'home entronquen amb una de les línies de treball dominants del pensament de Landsberg: l'antropologia filosòfica⁸².

76 Anònim 1935, p. 176.

77 *Ibidem*, p. 178.

78 Aquest curs havia de tenir lloc dimarts i dijous, de cinc a sis de la tarda. Cfr. *La Vanguardia* (22-III-1936), p. 12.

79 Probablement, les circumstàncies adverses dels temps de guerra van dificultar que se'n pogués fer la traducció, com en el cas de la conferència «Nietzsche i Scheler».

80 Landsberg 1936a.

81 Mounier 1946, p. 156. El text recollit a la *Revista de Psicologia i Pedagogia* pot ser, en conseqüència, l'únic fragment conservat d'aquesta obra.

Fent una breu síntesi de la conferència que va obrir el curs, Landsberg presenta Maine de Biran com algú que vivia contínuament en contacte amb la seva realitat interior, en l'aprofundiment d'aquesta experiència específica. Així doncs, el classifica com un autor que parteix de la introspecció, en la línia de Montaigne o Nietzsche. És precisament la meditació perpètua sobre la seva vida la que el porta al terreny de l'antropologia filosòfica⁸³. Maine de Biran vol estudiar l'ésser humà en la seva totalitat, sense aïllar la seva dimensió física ni espiritual com a realitats separades. D'aquesta manera, en els seus assajos antropològics desenvolupa un esquema tripartit. La totalitat de l'ésser humà presenta tres elements: a) d'entrada, la «vida animal» (que es correspon a l'home exterior, a la fatalitat d'allò que ens imposa la natura); b) en segon lloc, la «vida humana» (que correspon a l'home interior, com a ésser lliure i actiu); c) per últim, la «vida de l'esperit» (que correspon a l'home interior, obert a la gràcia, dotat de receptivitat per allò que és transcendent)⁸⁴. Segons Landsberg, és en la segona part, en la doctrina de l'esforç de la voluntat, que conté el nucli de la persona humana, on trobem la més gran originalitat de l'antropologia biraniana⁸⁵. Per concebre la unitat de l'ésser humà, que no és ni un àngel ni una bèstia, s'ha de partir del nivell central i específic. Tant l'animalitat com l'espiritualitat en l'ésser humà s'han d'entendre en relació amb aquest altre nivell intermedi i aquí és on rau la unitat del compost humà. Aquest esquema antropològic pertany —segons Landsberg— a una vella tradició cristiana, ja que aquest principi de la tripartició existeix ja en sant Pau i en sant Agustí, i es troba desenvolupat en l'antropologia franciscana, particularment en sant Bonaventura⁸⁶. Landsberg considera que allò que allunya la filosofia de Maine de Biran de qualsevol construcció racionalista és la seva adhesió forta i quasi instintiva a l'experiència⁸⁷. L'antropologia filosòfica de Maine de Biran pertany per la seva posició a l'antropocentrisme i egocentrisme de l'home modern, però s'aproxima cada vegada més a una profunditat subjectiva on el Creador continua existint en l'home i on l'antropologia filosòfica ha de retrobar una filosofia existencial com la de sant Agustí, que situa Déu en les pregoneses de la pròpia interioritat⁸⁸.

82 Recordem que Joaquim Xirau havia ofert ja una recensió de la primera i molt assenyada publicació de Landsberg en el camp d'aquesta disciplina *Einführung in die philosophische Anthropologie* (1934), una obra que, per la seva data de publicació, va patir greus dificultats per arribar al públic. Cfr. J. Xirau, «Paul L. Landsberg: *Einführung in die philosophische Anthropologie*. Vittorio Klostermann. Frankfurt a/M. 1934» (recensió), *Revista de Psicologia i Pedagogia*, II:8 (novembre 1934), pp. 450-452. Cfr. Zwierlein 1989.

83 Landsberg 1936a, pp. 344-345.

84 *Ibidem*, pp. 351-352.

85 *Ibidem*, p. 354.

86 *Ibidem*, 358.

87 *Ibidem*, 364.

88 *Ibidem*, 367.

Al mes d'abril de 1936, encara podem seguir el rastre de la presència de Landsberg a Tossa, de la qual tenim referències gràcies a la visita que Jordi Maragall li féu acompanyat de la seva dona, pocs dies després de les seves noces⁸⁹. En el mes de juliol de 1936, com s'ha dit abans, l'esclat de la Guerra Civil espanyola sorprendrà el professor alemany en una activitat acadèmica a Santander. Després del seu retorn a França, ja no trepitjarà mai més terres catalanes. D'aquesta manera, en el número de novembre de 1936 de la *Revista de Psicologia i Pedagogia*, dintre de les activitats programades per part del Seminari de Pedagogia per al curs 1936-1937, ja no hi apareix cap més referència a l'eminent convidat de Joaquim Xirau. Anys més tard, com succeí en el cas del grup francès d'*Esprit*, a qui Mounier els certifica definitivament la mort de Landsberg en 1946 («Hem retingut molt de temps una notícia que hauria estat cruel de confirmar públicament mentre poguéssis subsistir una ombra d'esperança. No tornarem a veure Paul-Louis Landsberg»)⁹⁰, el grup dels Maragall, Calsamiglia, Gomà, Siguan, Rubert, i tants d'altres, devien rebre per les mateixes dates la tràgica notícia de la desaparició d'un dels seus mestres més enyorats, el mateix any, a més, en què moria Joaquim Xirau a Mèxic.

4. L'experiència de la mort i la temptació del suïcidi

Ens hem de traslladar a dues dècades més tard, a l'any 1966, per tal d'identificar cert ressò de l'obra de Landsberg a Catalunya, i en aquest cas de manera doble: d'una banda, la publicació dintre de la col·lecció «Llibres del Nopal», d'Edicions Ariel⁹¹, de *Reflexions sobre el suïcidi i la mort*⁹²; i de l'altra, la publicació a la revista *Convivium* de la Universitat de Barcelona de la traducció d'un article de Landsberg sobre Marx⁹³, amb una nota de gran bellesa escrita per Miquel Siguan, que recull la bibliografia sobre Landsberg coneguda per ell en aquell moment⁹⁴.

89 J. Maragall, «Abriles», *La Vanguardia* (14-IV-1998), p. 23.

90 Mounier 1946, p. 155.

91 Novament, Jordi Maragall ens dona notícia de les circumstàncies en les quals el seu amic Josep Calsamiglia va impulsar l'editorial Ariel i «la publicació de llibres difícils per l'època en què ens trobàvem». J. Maragall, «Josep M. Calsamiglia, història d'una amistat», *La Vanguardia* (5-VII-1987), p. 43.

92 Títol de la traducció (realitzada per Ramon Rabassa i Riu) que reuneix *Essai sur l'expérience de la mort* (1936) i *Le problème moral du suicide* (1946), amb una intensa i sentida introducció, de Jordi Maragall, que ja hem citat, i el «prefaci a l'edició francesa» de Jean Lacroix. Resto especialment agraït al Dr. Josep Monserrat i Molas per la seva generositat en facilitar-me un exemplar d'aquesta preuada edició. La traducció al castellà data del 1995 i inclou un pròleg de Paul Ricoeur.

93 P. L. Landsberg, «Marx y el problema del hombre», *Convivium*, 23 (1967), 83-95.

94 Siguan 1967, pp. 79-82. La bibliografia oferida per Siguan és excel·lent, però al mateix temps comprensiblement incompleta per la dispersió en l'espai i en el temps dels escrits de l'autor alemany: vegeu bibliografia.

Seguint el camí traçat pel mateix Landsberg, tant en l'assaig sobre la mort com en la reflexió sobre el suïcidi, es tracta de convertir, per la reflexió, els esdeveniments viscuts en veritables experiències. En el primer cas, la mort del seu germà, Erich, a l'edat de 19 anys, al front de guerra (1916), el traspass del seu pare (1927) i posteriorment el del seu mestre i amic Max Scheler (1928), constitueixen molt probablement la base vivencial de les seves valuoses meditacions sobre la mort, en les quals destaca molt especialment l'èmfasi posat —a diferència de Heidegger, i seguint de molt a prop la inspiració del llibre IV de les *Confessions* de sant Agustí—, en *la mort de l'altre*⁹⁵, la mort de la persona estimada. Si la consciència de la mort, en ella mateixa, no només com a terme o final vague de la meua vida, sinó com a possibilitat real que m'acompanya en tot moment, pot qualificar-se com una «presència absent»⁹⁶, la mort del proïsme, que ens sostrau la singularitat de la seva persona, és una «absència present»⁹⁷. La participació existencial, la creació d'un *nosaltres* constituït per la comunitat entre dues persones, ens mena, quan es produeix la pèrdua de l'altre, al trencament d'aquest mode de coexistència, i per tant «al coneixement propi del nostre *haver de morir*»⁹⁸. Mentre l'altre viu, sempre el podem abastar d'una manera o altra: «[t]an sols l'experiència de la mort de l'altre ens ensenya allò que és *qualitativament* l'absència i l'allunyament»⁹⁹.

En franca oposició al *Sein zum Tode* heideggerià, Landsberg considera que l'existència humana s'adreça vers la realització de si mateixa i vers l'eternitat. L'angoixa davant la mort ens revela el seu caràcter extrínsec i la seva oposició a la tendència més profunda i més ineludible del nostre ésser: l'afirmació de la unitat de la nostra existència més enllà dels límits temporals. Des d'aquests postulats, Landsberg desenvolupa una filosofia de l'esperança, que considera una «estructura de l'ésser, que transcendeix el subjecte psíquic»¹⁰⁰ i que apunta a la realització plena de la persona: «el futur de l'esperança és el futur de la meua persona mateixa»¹⁰¹. L'assaig es clou amb una meditació sobre l'experiència cristiana, i en particular mística, de la mort. L'experiència de Déu que tenen els místics conté una experiència de la mort que els és pròpia: *l'anticipació de la mort en els èxtasis*¹⁰². L'amor a la mort, un tema recurrent en

95 Segons Silvano Zucal: «El mèrit específicament landsbergià, el seu aspecte realment original (...) és el d'haver aplicat el mètode dialògic a l'esdeveniment en aparença antidualògic per essència, és a dir, la mort». Cfr. Zucal 2007, pp. 307-308.

96 Landsberg 1966, p. 83.

97 *Ibidem*, p. 91.

98 *Ibidem*, p. 93.

99 *Ibidem*, p. 98.

100 *Ibidem*, p. 105.

101 *Ibidem*. Apuntem breument que la distinció de Landsberg entre «espera» i «esperança» es troba també a Gabriel Marcel.

102 *Ibidem*, p. 145.

místics com santa Teresa d'Àvila o en Maister Eckhart, procedeix d'una experiència viscuda, d'un estat anàleg a la mort, que al mateix temps és vivenciat com un naixement a la vida eterna. Per tant, aquesta mort, que en realitat és Vida, no suposa l'anihilament de la persona, sinó l'afirmació i acompliment definitiu del seu ésser: «És l'acompliment de l'esperança ontològica per part de quelcom que, no provenint d'ella, ve a acabar-la. L'home, en tant que persona, se sent esdevenir, per obra de la gràcia, allò que és en Déu. Per fi se sent ésser i comprèn que fins aleshores només era no-res, només era res, llevat d'una esperança encara no acomplerta. La joia espiritual no és sinó un reflex del moviment vers l'ésser.»¹⁰³

En el seu darrer escrit, publicat pòstumament, sobre el problema moral del suïcidi, trobem novament unes pàgines que, abans d'ésser escrites, han estat viscudes. Es tracta de la meditació filosòfica d'algú que ha experimentat de molt a prop la simpatia per la idea de treure's la vida, quan la fatalitat no sembla donar-li una altra sortida. Landsberg posa en relleu el caràcter problemàtic del suïcidi en tant que «temptació immanent a la naturalesa humana»¹⁰⁴, la temptació de mesurar els darrers límits de la llibertat. Landsberg manifesta admiració per la moral estoica de la virtut i de la llibertat interior davant de la vida i de la mort: «L'estoic és l'home que *pot* morir així que la raó li ho comandi»¹⁰⁵. En oposició a la moral burgesa, que condemna el suïcidi per la seva afecció a la vida empírica, l'actitud estoica sembla situar-se en un nivell moral superior. Llavors, per què el cristianisme s'oposa tan radicalment al suïcidi? Landsberg examina els arguments de filòsofs cristians, com sant Agustí o sant Tomàs, condemnant la mort voluntària, però els troba insuficients. Per a Landsberg, el caràcter fonamental de la vida cristiana és un esforç vers la imitació de Crist, que implica una conversió radical molt especialment quant al patiment: «Preferir el martiri al suïcidi és una paradoxa peculiar del cristià. (...) No has de matar-te, perquè no has de *llençar la teva creu*»¹⁰⁶. Reevaluant la idea del suïcidi a partir d'aquesta conversió radical, Landsberg considera que l'home es treu la vida en darrer terme per escapolir-se al patiment i adreçar-se vers una felicitat i un assossec desconeguts. El suïcidi és una fugida en la qual l'ésser humà intenta retrobar el paradís perdut, una mena de regressió a l'estat prenatal: «la deessa del suïcidi ens estimba al si obscur de la mare»¹⁰⁷. Per finalitzar, d'acord amb Roberto Garaventa: «La peculiaritat de l'assaig de Landsberg es troba en el fet que no solament es pronuncia contra la licitud del suïcidi (...), sinó que conté una exaltació del martiri cristià com la manera

103 Ibidem, p. 148.

104 Ibidem, p. 40.

105 Ibidem, p. 46.

106 Ibidem, pp. 62 i 64.

107 Ibidem, pp. 61 i 69.

autèntica d'enfrontar-se a un destí ineluctable de dolor i de mort»¹⁰⁸, i és per això que, «per a Landsberg, l'única resposta a la temptació del suïcidi pot venir d'una donació metafisicoreligiosa de sentit»¹⁰⁹.

5. Coda

Els joves universitaris que a la primavera de 1934 conegueren Landsberg a Barcelona, no sabien que duia des de feia temps un verí a la butxaca, disposat com estava a treure's la vida si queia en mans de la Gestapo. Tampoc tingueren notícia, fins molts anys més tard, gràcies als testimonis d'amics i dels propis escrits del filòsof, de la seva evolució espiritual i de la seva renúncia al suïcidi. «El seu record i la seva mort, després d'haver escrit els seus treballs sobre la mort i el suïcidi —reconeixia Jordi Maragall—, encara em pertorben.»¹¹⁰ Havien compartit seminaris i conferències, llargues converses i passejades, debats filosòfics després de sopar a casa d'un o altre membre del que anomenaven amb entusiasme juvenil «Club Xirau». Entre els extraordinaris mestres dels quals pogueren gaudir en aquells anys d'estudis previs a l'esclat de la Guerra Civil, Landsberg romandrà en el record de tots ells com una figura destacada: «Els seus cursos sobre Nietzsche i Scheler, sobre sant Agustí, sobre Main de Biran, restaran en la meua memòria com les hores més intenses d'aprendre a filosofar.»¹¹¹ La peripècia vital de Landsberg —que el va dur, entre altres coses, a publicar en diverses llengües, inclòs el català— i el seu tràgic final, ens permeten parlar, com ho va fer Francesc Gomà, d'un «cavaller errant de l'esperit»¹¹², que en el seu agitat periple va deixar una petjada definitiva en altres esperits afins al seu. El seu tràgic destí deixà inacabada la seva obra, —tot i que ell defensava el caràcter intrínsecament fragmentari, obert i inacabat de tota obra filosòfica— però no la seva vida: «Perquè si la seva presència és avui tan ostensible i eficaç —afirmava Maragall a l'alçada de 1966—, a desgrat de la seva absència física, és perquè el seu gest de vida fou el d'encaixar la mort.»¹¹³

Per acabar, citarem unes paraules de Miquel Siguan, a les quals, gairebé cinquanta anys després de ser escrites, aquest article voldria ser una modesta resposta, reconeixent-li de passada el deute del seu estímul: «És inútil preguntar-se el que podia haver estat l'obra de Landsberg en condicions més favorables. Tal com va poder realitzar-la, fragmentada i dispersa al compàs de la seva

108 Garaventa 2007, p. 331.

109 *Ibidem*, p. 340.

110 Maragall 1986, p. 55.

111 *Ibidem*.

112 Gomà 1988, p. 74.

113 Maragall 1966, p. 16.

existència turmentada, espera encara qui vulgui recollir-la i presentar-la i em plau esperar que siguin els qui a Barcelona guarden pietosament el seu record, els que un dia compleixin aquesta tasca.»¹¹⁴

Bibliografia¹¹⁵

- Anònim (1935), «Treballs de Seminari sobre 'Nietzsche i Scheler' dirigits pel Prof. P. L. Landsberg», *Revista de Psicologia i Pedagogia*, III:10 (maig), pp. 162-178.
- Cavarrero, G. (2013), *Agostino e Pascal nel pensiero di Paul Ludwig Landsberg*, Albo Versorio, Milà.
- Garaventa, R. (2007), «Esperienza del dolore e tentazione del suicidio in P. L. Landsberg», a Nicholetti, M. et al. (eds.), *Da che parte dobbiamo stare. Il personalismo di Paul Ludwig Landsberg*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, pp. 329-362.
- Gomà, F. (1988), «Records de la meva vida universitària», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, II, pp. 63-77, lliçó inaugural del curs de la Societat Catalana de Filosofia. Any 1984.
- Jarnés, B. (1934), «De pura raza», *La Vanguardia* (3-VIII), p. 3.
- Klossowski, P. (1948), «Les sens spirituels chez saint Agustin par Landsberg», *Dieu vivant*, II, 11, pp. 83-105.
- Lacroix, J. (1966), «Prefaci de l'edició francesa», a P. L. Landsberg, *Reflexions sobre la mort i el suïcidi*, trad. Ramon Rabassa i Riu, col·lecció «Llibres del Nopal», Ariel, Barcelona, pp. 31-35.
- Landsberg, P. L. (1922), *Die Welt des Mittelalters und wir. Eingeschichts philosophischer Versuch über den Sinn eines Zeitalters*, Friedrich Cohen, Bonn; trad. cast. de J. Pérez Bances: *La Edad Media y nosotros. Ensayo filosófico-histórico sobre el sentido de una época*, Revista de Occidente, Madrid, 1925.
- (1923), *Wesen und Bedeutung der Platonischen Akademie*, Friedrich Cohen, Bonn; trad. cast. de J. Pérez Bances: *La Academia platónica*, Revista de Occidente, Madrid, 1926.
- (1929), *Pascals Berufung*, Friedrich Cohen, Bonn.

114 Siguan 1967, pp. 79-82.

115 En la bibliografia se citen per ordre alfabètic els treballs a què s'ha fet referència en l'article. Especialment valuós és el recull bibliogràfic Nicholetti et al. 2007, pp. 385-395. Inclou un recull molt complet de l'obra dispersa de Landsberg, les publicacions pòstumes, les fonts biogràfiques i literatura secundària.

- (1933), «Rassen ideologie und Rassen wissenschaft. Zur neuesten Literatur über das Rassen problem», *Zeitschrift für Sozialforschung*, II.
 - (1934a), *Einführung in die philosophische Anthropologie*, Vittorio Klostermann, Frankfurt del Main.
 - (1934b), «Essai d'interprétation de la maladie mentale de Nietzsche», a *Pierres blanches. Problèmes du personalisme*, Éditions du Félin, París, 2007, pp. 231-262; publicat originalment a la *Revue philosophique* (setembre-octubre 1934).
 - (1935a), *Experiencia de la muerte*, Cruz y Raya, Madrid.
 - (1935b), «Nietzsche i Scheler», *Revista de Psicologia i Pedagogia*, III:10 (maig), pp. 97-116.
 - (1935c), «Los poemas de Nietzsche», *Revista de Occidente*, XIII:CXLIV (juny), pp. 255-277.
 - (1936a), «Maine de Biran et l'anthropologie philosophique», *Revista de Psicologia i Pedagogia*, VI:16 (novembre), pp. 342-368.
 - (1936b), *Essai sur l'expérience de la mort*, Desclée de Brouwer, París.
 - (1936-1937), «L'acte philosophique de Max Scheler», *Recherches Philosophiques*, VI, pp. 299-312, recollit a *Pierres blanches. Problèmes du personalisme*, Éditions du Félin, París, 2007, pp. 211-230.
 - (1937), «Réflexions sur l'engagement personnel», *Esprit* (novembre), pp. 179-197.
 - (1938a), «Le sens de l'action», *Esprit* (octubre).
 - (1938b), «Pierres blanches», *Zeitschrift für Sozialforschung*, p. 266; publicat originalment a *Les Nouvelles Lettres* (octubre 1938).
 - (1939), «Husserl et l'idée de la philosophie», *Revue Internationale de Philosophie*, I:2, pp. 317-325.
 - (1946), «Le problème moral du suicide», *Esprit*, XV, p. 128.
 - (1956), «Lettre de Paul-Louis Landsberg à José Bergamín (2-I-1939)», *Esprit* (setembre), pp. 460-464.
 - (1966), *Reflexions sobre la mort i el suïcidi*, trad. de Ramon Rabassa i Riu, col·lecció «Llibres del Nopal», Ariel, Barcelona; títols originals: *Le problème moral du suicide—Essai sur l'expérience de la mort*.
 - (2007), *Pierres blanches. Problèmes du personalisme*, Éditions du Félin, París; reedició de *Problèmes du personalisme*, Seuil, París, 1952, amb selecció i edició a càrrec de J. Lacroix.
- Maragall, J. (1966), «Paul Ludwig Landsberg. Vida, obra i mort», a Landsberg, P. L., *Reflexions sobre la mort i el suïcidi*, trad. de Ramon Rabassa i Riu, col·lecció «Llibres del Nopal», Ariel, Barcelona, pp. 9-30.

- (1986), «La generació filosòfica de 1932», *Revista de Catalunya*, 2, pp. 49-59.
- Mounier, E. (1946), «Paul-Louis Landsberg», *Esprit*, XIV:118 (gener), pp. 155-156.
- Nicholetti, M. et al. (eds.) (2007), *Da che parte dobbiamo stare. Il personalismo di Paul Ludwig Landsberg*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli.
- Oesterreicher, J. M. (1961), «Paul Landsberg, defensor de la esperanza», a *Siete filósofos judíos encuentran a Cristo*, trad. de M. Fuentes Benot Aguilar, Madrid, pp. 271-346.
- Siguan, M. (1967), «Noticia sobre Pablo Luis Landsberg», *Convivium*, 23, pp. 79-82.
- Zucal, S. (2007), «Il silenzio infidele: la morte come 'esperienza di prossimità' in Paul Ludwig Landsberg», a Nicholetti, M. et al. (eds.) (2007), *Da che parte dobbiamo stare. Il personalismo di Paul Ludwig Landsberg*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, pp. 289-327.
- Zwierlein, E. (1989), *Die Idee einer philosophischen Anthropologie bei Paul Ludwig Landsberg. Zur Frage nach den Wesen des Menschen zwischen Selbstauffassung und Selbgestaltung*, Königshausen und Neumann, Würzburg.